

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., нарративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРИГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

Р. В. МАЙБОРОДА (Київ)

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПРИКАРПАТСЬКОГО СЕЛА XVIII ст. (табелі панщини с. Воля Брижавська 1776 р.)

Традиційними джерелами дослідження аграрного розвитку українських земель, що входили до складу багатонаціональної Речі Посполитої, поряд з актами гродських та земських судів є й матеріали родинних архівів польських магнатів та крупної шляхти, що мали величезні володіння в Україні. Серед них так звані маєткові акти* – інвентарні описи маєтків, контракти про оренду та застава володінь, заповіти, виписи з люстрацій, королівські привілеї тощо. Широко використовуються дослідниками також господарсько-адміністративні документи – звіти адміністраторів фільварків, інструкції власників маєтків управителям, розрахунки з орендарями, реєстри прибутків і витрат зерна. Вони досить повно збереглися в магнатських архівах, хоча й мали порівняно з маєтковими актами тимчасовий характер і використовувалися власниками головним чином для контролю за діяльністю адміністрації маєтків.

Матеріали родинних архівів магнатів та крупної шляхти були покладені в основу багатьох досліджень з аграрних відносин в Україні XVI-XVIII ст.¹ Однак слід зазначити, що документальні багатства магнатських архівів використовувались далеко не повною мірою. Так, серед документів адміністративно-господарського характеру з точки зору дослідження повсякденного життя українського села та визначення рівня визиску селян на більш ретельну увагу заслуговують джерела, що містять інформацію про відпрацювання підданими панщини та інших видів відробіткової ренти і, зокрема, щоденники панщини, тижневі рапорти адміністраторів, робочі книги, табелі панщини.

Ці матеріали майже не аналізувалися дослідниками аграрного розвитку України періоду панування фільварково-панщинної системи господарства. З українських істориків-аграрників лише О. Баранович, характеризуючи магнатські архіви України, серед інших видів документів, що створювалися у фільварках, згадує про записи панщинних робіт².

* Докладніше про так звані маєткові акти та їх класифікацію див.: *Stebelska H.* Typy akt majątkowych epoki feudalnej w archiwach podworskich // *Archeion*. – 1956. – Т. XXVI. – S. 152-171.

Табельна РАЗІСІЦІЯ Бані 1776

№	Апріліс.	28 дн.	29 дн.	30 дн.	31 дн.	Май.	31 дн.	Черв.	30 дн.	Листопад.	30 дн.	Груд.	31 дн.
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

Табель панщини
с. Волі Брижавської
1776 р.
Фрагмент

Польський історик М.Ружицька-Глассова ширше розглядає різноманітність реєстрів виконаної панщини. Вона дала, зокрема, ґрунтовну джерелознавчу оцінку тижневим рапортам панщини, що складались адміністраціями окремих маєтків магнатів Потоцьких. На думку автора, тижневі рапорти панщини, які включали докладні звіти адміністраторів про загальну кількість та спосіб використання робочих днів, є незамінним джерелом для вивчення проблеми робочої сили; організації та продуктивності селянської праці³.

Стосовно такого виду фільваркової документації, як щоденні табелі панщини, то варто відзначити що вони фактично залишилися поза увагою дослідників. Між тим, судячи з відомостей спеціальних інструкцій для управителів маєтків, табелі панщини в окремих магнатських володіннях були досить важливим видом поточної документації. Саме на їхній основі розроблялись вищезгадані тижневі, місячні та річні звіти адміністрації фільварків їх власникам, а також різного роду розрахунки з підданими⁴.

Табелі панщини мали на меті забезпечити суворий контроль за виконанням селянами двірських повинностей, обумовлених інвентарними описами маєтків. В них передусім вносилися докладна інформація про стан відпрацювання кожним селянським господарством регулярної тижневої панщини. Ці записи включали дані про кількість відпрацьованих протягом тижня панщинних днів, характер та обсяг виконаних робіт. Іноді табелі панщини фіксували також відомості про інші види відробіткової ренти - так звані літні дні, поранки, шарварки, толоки тощо. У маєтках, де названі відробітки посідали значне місце в системі визиску селян, для їх запису заводилися спеціальні табелі⁵.

У магнатських господарствах, де поряд з панщиною використовувалася наймана праця, у табелі панщини вносилися також відомості про роботу наймитів. Саме на основі цих даних і проводилися розрахунки з ними⁶.

Судячи зі свідчень джерел, власники маєтків надавали табелям панщини великого значення і вимагали від адміністрації особливої ретельності і охайності в їх веденні. Складати табелі панщини, очевидно, мали економі ключів чи адміністратори фільварків на основі інформації, наданої їм молодшим управлінським персоналом, і зокрема тивунами. У зв'язку з частими зловживаннями останніх власники окремих маєтків вимагали, щоб адміністратори особисто перевіряли інформацію тивунів. Так, губернатору володінь магнатів Потоцьких – Станків, що розташовувалися недалеко від Калуша, рекомендувалося перш ніж записувати в табелі панщини щось зі слів тивуна, самому щодня все об'їжджати і перелічувати кількість людей, які в той день працюють ... "бо тивуни за чарку горілки можуть продати панщину і дати багатим поблажку"⁷.

Даючи оцінку табелям панщини слід підкреслити, що в господарсько-адміністративних документах магнатів та крупної шляхти досить часто згадується про них, наголошується на їхній ролі і значенні в організації фільваркового виробництва. Між тим самі табелі панщини порівняно рідко

трапляються в родинних архівах та мають, як правило, фрагментарний характер. Такий стан речей можна пояснити кількома причинами. Перша з них криється в самій природі цих джерел. Табелі панщини, як зазначалося вище, належали до проміжної документації фільварків і тому не було необхідності в їх тривалому зберіганні.

До того ж, хоча з розширенням поміщицького господарства, перетворенням його в організуючий фактор виробництва, помітно ускладнюється і в той же час уніфікується форма господарської документації маєтку, володінням кожного феодала була притаманна своя система діловодства⁸. У зв'язку з цим табелі панщини як форма контролю за використанням панщинної праці селян, очевидно, практикувались далеко не в усіх маєтках та маєткових комплексах.

Аналіз матеріалів магнатських архівів, що зберігаються в державних історичних архівах України у Києві та Львові, а також у Головному архіві давніх актів (AGAD) у Варшаві переконливо показує, що табелі панщини та подібні до них документи більш характерні для кінця XVIII та першої половини XIX ст. Хоча цілком імовірно, що подібна форма контролю застосовувалась у окремих магнатських володіннях і значно раніше. Так, в історичній літературі відомий календар панщини одного з фільварків Жидачівського повіту 1640 р., що за своєю структурою дуже схожий на розглядувані нами табелі панщини. Проте варто зазначити, що упорядники, які підготували цей документ до друку, підкреслюють рідкісність такого роду джерел для XVII ст.⁹

Широке використання табелів панщини у фільварковому діловодстві кінця XVIII – першої половини XIX ст. пояснюється, на нашу думку, цілком об'єктивними причинами. Розвиток промисловості, розширення внутрішнього та зовнішнього ринків суттєво збільшувало попит на сільськогосподарські продукти і сировину. У зв'язку з цим більшість шляхти і магнатів прагнуть до розширення фільваркового виробництва, підвищення продуктивності панщинної праці. Внаслідок цього спостерігається зростання панщини та додаткових відробіткових повинностей, відбувається їх подальша регламентація. У маєтках посилюється контроль за виконанням усіх видів відробіткової ренти, ретельніше ведеться облік відпрацьованих селянами днів. Так, на початку XIX ст. в окремих володіннях поряд з табелями панщини запроваджуються так звані робочі книги для запису відпрацьованих днів*. За своєю структурою вони дуже нагадують розглядувані табелі панщини, але заходились на кожне селянське господарство окремо і включали більш широкі відомості про відпрацювання селянами всіх основних видів відробіткової ренти¹⁰. Стан використання панщинної праці відображався також у щоденниках панщини,

* Деякі відомості про робочі книги (або книги запису панщини) селян як джерело можна почерпнути з передмови до публікації "Księgi robocizn chłopów z dóbr pszczyńskich z 1764 roku / Przygot. L. Wiatrowski. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992. – S.5-12.

що велися адміністраторами маєтків¹¹. Розрахунки витрат панщинних днів відбивалися у вищезгадуваних рапортах панщини¹². Таке розмаїття контрольної документації у фільварковому діловодстві є яскравим свідченням зусиль магнатів, що спрямовувалися на підвищення продуктивності панщинної праці селян.

Як зазначалося, табелі панщини – документи, що зосереджувалися передусім у родинних архівах магнатів і шляхти. Проте цілком імовірно, що вони могли відкладатися й у матеріалах гродських та земських судів, оскільки у власників маєтків виникало безліч спірних питань з посесорами, що вирішувалися шляхом розгляду в суді. Прикладом цього є табель панщини підданих с.Волі Брижавської за 1776 р.

Воля Брижавська – невелике село на Прикарпатті. До першого поділу Польщі воно входило до складу Сяноцької землі Руського воєводства, розташовувалося в північно-східній її частині за кілька кілометрів від кордону з Перемишльською землею. Після входження Галичини до складу Австрійської держави с.Воля Брижавська, як і її материнське с.Брижава, увійшло до новоствореного Сяноцького циркулу¹³.

Деякий час Воля Брижавська належала крупним шляхтичам Дзянотам, про що свідчить інвентар села 1730 р., облятований у актах сяноцького гродського суду¹⁴. На час складання документа її власниками імовірно були шляхтичі Богданські, а тимчасовим володільцем (посесором) частини села Валентин Вонсович¹⁵. Саме у зв'язку з судовою тяжбою між власником села Брижави Августином Богданським і Валентином Вонсовичем табель панщини підданих Волі Брижавської за 1776 р. в числі багатьох інших документів і було подано в сяноцький гродський суд. Зберігається він у фасцикулах (зв'язках) неіндукованих матеріалів суду¹⁶.

Розглядуваний документ налічує чотири аркуші і має вигляд таблиці з досить спрощеною структурою. Написаний він польською мовою з незначними елементами латини. Характерною особливістю мови джерела є вживання полонізованих українських слів. Зовнішній вигляд документу, характер даних свідчить, що він складався скоріше всього для внутрішнього вжитку. Багато слів подано у скороченні, не завжди проставлені назви окремих граф, інформація належним чином не конкретизована. Відсутні додаткові пояснення щодо документа та мети його складання. Все це суттєво ускладнює аналіз джерела. У заголовку документа зазначено, що це табель панщини підданих села Волі Брижавської 1776 р. Саме під цим роком внесено документ і в реєстр справ, що міститься у вищезгаданій фасцикулі сяноцького гродського суду. Однак у наявному табелі панщини дані за березень місяць відсутні. Хоча незавершеність заголовка на одній із карт дає можливість допустити, що в початковому варіанті документа вони, очевидно, були.

У першу графу табеля внесено імена і прізвища (прізвиська) голів десяти селянських господарств, а також загальну кількість відпрацьованих ними панщинних днів та поранків. Панщинні дні іноді подані диферен-

ційовано в залежності від характеру виконуваних під час них робіт. Характер робіт конкретизовано, як правило, лише у випадках, коли йдеться про зернове господарство. Основна частина документу охоплює відомості про зміст щоденних відробок регулярної панщини та поранків по кожному з названих у першій графі таблиці селянських господарств. Різноплановий за змістом матеріал, що міститься в документі, дає можливість торкнутися багатьох аспектів життя прикарпатського села останньої третини XVIII ст. і служить досить суттєвим доповненням до даних традиційних джерел з аграрної історії.

У розглянутому табелі панщини, як і в інвентарних описах маєтків, подано перелік імен та прізвищ голів селянських родин. Такого роду інформація описово-статистичних документів, як правило, залишалась поза увагою дослідників. Між тим вона може становити значний інтерес для дослідження етнічного складу населення того чи іншого регіону. Що стосується конкретно с.Волі Брижавської, то навіть поверховий аналіз перелічених у табелі панщини прізвищ селян свідчить на користь їх українського походження. Це підтверджує неодноразово висловлювану у вітчизняній історіографії думку про значну перевагу у цьому регіоні Прикарпаття українського населення¹⁷. Подібна картина, зберігалася тут, очевидно, до другої світової війни. Так, за даними П.Оришкевича, у материнському до Волі Брижавської с.Брижава в 1938-1939 рр. з 2000 мешканців переважну більшість (близько трьох чвертей) склали українці¹⁸.

Як зазначалось вище, основний зміст табеля панщини Волі Брижавської відбиває стан відпрацювання підданими села регулярної панщини та такої форми селянських повинностей як поранки. Подібна інформація міститься і в інвентарних описах маєтків. Але інвентарі в силу своєї природи (більшість з них складались під час передачі володіння в оренду чи заставу) містять, як правило, нормативні відомості про розміри тижневої панщини та інших видів відробіток. Табелі панщини, що фіксують щоденну інформацію про селянські відробітки, дає можливість показати як інвентарські норми дотримувались в реальному житті і визначити, таким чином, справжній рівень визиску селян. Відсутність у нашому розпорядженні інвентаря Волі Брижавської за 1776 чи найближчі роки унеможливує проведення подібного аналізу за матеріалами цього села. Однак навіть наявні дані дають можливість зробити певні узагальнення.

Так, розглянутий документ свідчить, що протягом тижня брижавські селяни відпрацьовували різну кількість панщинних днів та поранків. Це можна пояснити багатьма причинами. По-перше, двір міг змінювати порядок відпрацювання підданими тижневої панщини залежно від господарських потреб. По-друге, самі селяни з тих чи інших причин могли не відпрацювати всіх визначених нормою панських днів. Згадки про це періодично зустрічаються в джерелах з аграрних відносин у Сяноцькій землі у XVIII ст.¹⁹. У таких випадках невідпрацьовані селянами за попередній тиждень дні відпрацьовувались в інший час або селяни повертали пану їх грошовий

еквівалент. Нарешті в деяких маєтках Сяноччини XVIII ст. замість тижневої регулярної панщини до кожного селянського господарства доводилась норма річної панщини²⁰, що за звичай вимірювалася лише 14 днями на рік.

На відміну від інвентарних описів маєтків таблиць панщини дає можливість визначити, в які саме дні тижня відпрацьовувалася регулярна панщина. Згідно з розглянутим джерелом, селяни Волі Брижавської використовувались на панщинних роботах в усі дні тижня крім неділі. Що стосується релігійних свят, то вони у документі не виділені, тому важко сказати як діяв двір у подібній ситуації.

Аналізований документ містить також відомості про характер робіт, що виконувались селянами в рахунок регулярної панщини та інших видів відробіткових повинностей. Це позитивно відрізняє таблиці панщини від інвентарних описів маєтків. Останні, як відомо, обмежуються головним чином інформацією про норми панщини та інших видів відробіткової ренти і лише в рубриці інвентаря "Загальні повинності селян чи громади" можна іноді зустріти відомості про характер панщинних робіт. Однак це більш властиво періоду посиленої регламентації панщини.

Характер панщинних робіт підданих с.Волі Брижавської обумовлювався в основному етапами річного сільськогосподарського циклу. Це підготовка ґрунту до сівби ярових культур, сівба, боронування, городні роботи, сінокіс, збір урожаю, обмолот зернових культур, осіння підготовка ґрунту до сівби. Крім сільськогосподарських робіт повинності селян Волі Брижавської включали також виготовлення колод і гонтів, поїздки до інших населених пунктів.

Особливістю відпрацювання панщини у Волі Брижавській є те, що селяни широко використовувались на панщинних роботах за межами села. Так, таблиць згадує про брижавських селян, що орали в с.Доброму, жали в Росточках та Бірчі, молотили у Вітрилові, колоди тесали в Янові.

Певний інтерес для дослідження повинностей селян карпатського регіону останньої третини XVIII ст. становить інформація таблиця панщини с.Воля Брижавська про характер робіт, виконуваних у рахунок поранків. Адже інвентарні описи маєтків фактично нічого не повідомляють з цього приводу. З 233 інвентарів Сяноцької землі XVIII ст., використаних нами в процесі дослідження аграрних відносин на даній території, лише в двох частково конкретизуються види робіт, що виконувалися підданими в рахунок поранків²¹. У таблиці панщини с.Волі Брижавської про це йдеться досить докладно. В рахунок поранків брижавські селяни орали, сіяли, жали, молотили, возили гній на поля, тобто виконували всі ті роботи, що і за тижневу панщину. Поранки відпрацьовувалися самостійно, або, що траплялося частіше, приєднувалися до панського дня. Таким чином, відомості таблиця панщини с.Волі Брижавської підтверджують вже висловлювану в історичній літературі думку про те, що поранки були однією з форм підвищення рівня визиску селян без збільшення розмірів регулярної панщини. Крім загальних сільськогосподарських робіт поранки у Волі

Брижавській використовувались також для подорожей з листами та для господарських поїздок до найближчих населених пунктів, зокрема до м.Бірчі, що розташовувалося за кілька кілометрів від с.Волі Брижавської.

Аналіз основних повинностей селян, зафіксованих у таблиці панщини 1776 р., опосередковано дає можливість уявити галузеву структуру панського господарства. Зважаючи на характер виконуваних селянами робіт, можна дійти висновку, що основу фільваркового виробництва у Волі Брижавській складало землеробство. Серед найважливіших культур, що тут вирощувалися, були зернові: овес, ячмінь, жито. Крім того в селі культивувалися льон та коноплі. Є згадки про вирощування гороху та проса.

Відомостей про використання продукції сільського господарства у розглянутому документі немає. Однак, порівнюючи господарство Волі Брижавської з іншими фільварками Сяноччини, можна припустити, що вона спрямовувалася головним чином на задоволення власних потреб у хлібі та фуражі. Частина зерна, очевидно, продавалася на найближчих ринках. У таблиці є згадки про поїздки брижавських селян до Львова та Сянока.

Поряд із зерновим господарством у Волі Брижавській розвивалося і городництво. Табелі панщини, наприклад, інформує про роботу селян на капусті та моркві. Є в документі відомості про садівництво. Брижавські піддані будували огорожу з хмизу, ставили ворота у садку, а в травні розчищали його.

Про тваринництво у таблиці панщини майже не йдеться. Виняток становлять хіба що згадки про випас селянами коней. Водночас є низка непрямих відомостей, що свідчать про розвиток цієї галузі і її досить суттєву роль у структурі фільваркового виробництва. Це передусім велика питома вага вівса та ячменю у структурі зернового господарства, що, як правило, використовувалися для відгодівлі худоби. Побічно підтверджує думку про розвиток фільваркового тваринництва і той факт, що багато панщинних селянських днів у Волі Брижавській використовувалося на заготівлю сіна та різання січки з снопів зернових культур для корму тощо. Крім того, досить переконливим свідченням розвитку тваринництва у Волі Брижавській, є часті згадки документа про вивіз місцевими селянами гною на поля, який у розглядуваний період був чи не єдиним засобом удобрення ґрунту.

Той факт, що таблиці панщини майже не згадує про роботу брижавських селян у тваринництві, цілком закономірний. У даний час навіть у фільварках, що базувалися на панщинній праці селян (а фільварок у Волі Брижавській, судячи з таблиці панщини, відноситься саме до такої категорії господарств) у тваринництві традиційно використовувалася наймана робоча сила.

Як показує аналіз повинностей селян, поряд із землеробством та тваринництвом у Волі Брижавській розвивались і промисли. Досить значна частка панщинної праці селян припадала на виготовлення і транспортування гонтів, що традиційно використовувалися на Лемківщині та Бойківщині для покриття дахів будинків. Виготовляли піддані Волі Брижавської також колоди – по одній, дві колоди за панський день. Лісові

промисли – характерний вид трудової діяльності населення Карпат, але в звичних джерелах з господарської історії цього регіону XVI-XVIII ст., зокрема в інвентарних описах маєтків, він представлений недостатньо. Тож такого виду документи як таблиці панщини можуть дати певну інформацію і з цього питання.

Чи не найцікавішими в таблиці панщини Волі Брижавської є відомості з агротехніки. Завдяки щоденним записам про відпрацювання селянами панщини та поранків можна дізнатися про основні етапи обробітку ґрунту, строки посівів зернових культур, час збирання урожаю. Така інформація є винятково важливою, тому що її, як правило, бракує в усіх традиційно використовуваних джерелах з історії аграрних відносин. Основні відомості з цього питання зосереджуються головним чином у польській агрономічній літературі XVI-XVIII ст.²² З матеріалів родинних архівів подібна інформація міститься лише в інструкціях власників маєтків для управителів²³. Ці документи безперечно досить повно відтворюють порядок проведення основних видів сільськогосподарських робіт, черговість та строки їх виконання. Однак інструкції носять рекомендаційний характер, джерела ж подібні таблицям панщини показують яким чином ці настанови використовувалися в сільськогосподарській практиці залежно від особливостей того чи іншого року. Дані з агротехніки, що містяться у таблиці панщини Волі Брижавської можна вважати типовими для цього регіону, оскільки згідно з свідченням джерел 1776 р. у Галичині був звичайним за погодними умовами, виняток складала хіба що досить морозна зима²⁴.

У циклі сільськогосподарських робіт, як відомо, першим і чи не найголовнішим етапом є підготовка ґрунту до сівби, котра включала угноювання, оранку та боронування землі. У таблиці панщини досить часто трапляються відомості про участь брижавських підданих у такого роду роботах. Згідно джерела, угноювання під ярові культури у 1776 р. проводилось у квітні-травні. Відомостей про угноювання полів влітку та ранньої осені в документі немає. Хоча такі роботи мали б проводитися під посіви озимих культур.

Наступним етапом у підготовці ґрунту до сівби зерна була оранка землі. За таблицею панщини Волі Брижавської оранка землі під ярове жито проводилася протягом третього тижня квітня, наприкінці квітня – на початку травня орали під овес, після 20 травня – на горох, а в останні дні цього ж місяця – під льон.

Після оранки ґрунту здійснювалося боронування. В таблиці панщини для його означення вживається два поняття: “*skrudł*” та “*whuczył*”. Поняття “*skrudł*” у документі, очевидно, означає боронування ще не засіяної землі. Саме на такий зміст цього поняття вказується і в спеціальній літературі²⁵. Поняття “*whuczył*” вживається у тих випадках, коли мова йде про боронування засіяної площі.

У таблиці панщини Волі Брижавської для означення робіт, пов'язаних з підготовкою ґрунту до сівби, вжито також поняття “*hakować*”. Точно

окресленого значення його в історичній літературі немає. Один з варіантів тлумачення поняття “гакування” означає поперечну оранку землі за допомогою плуга без окладниці. Застосовувалося гакування переважно на важких ґрунтах²⁶.

Після оранки та боронування проводилась сівба. Овес, наприклад, 1776 р. у Волі Брижавській сіяли на початку травня. Це в цілому відповідало строкам висіву, що практикувалися у даному регіоні²⁷.

На липень припадала пора сінокосів та прополки льону і моркви. У серпні місяці брижавські селяни жалі пшеницю, ярове жито, ячмінь, вибирали коноплі. На початку вересня продовжувалися роботи по збору врожаю зернових культур, зокрема вівса та пшениці. Для означення згаданих видів робіт у табелі панщини вживається два поняття: “косити” і “жати”, що пов’язано з використанням різних засобів праці – серпа і коси.

Обмолот зерна у фільварку Волі Брижавської тривав, як свідчить розглядуване джерело, від жовтня до початку квітня. Така практика була характерна для фільваркового господарства регіону. Панщинні дні, використані для обмолоту зерна, чітко регламентувалися. Їх кількість у табелі вирізнялася із загальної кількості панських днів. Обмолот зерна проводився, очевидно, під суворим наглядом. Так, у повинностях окремих селян Волі Брижавської зазначалося, що вони доглядали за людьми, які молотили зерно.

Після збору зернових культур основна увага у фільварковому господарстві приділялася городнім роботам. Селяни працювали біля капусти, копали, возили та чистили моркву. Восени проводилися також сільськогосподарські роботи по підготовці ґрунту до сівби. За даними табеля панщини у жовтні селяни Волі Брижавської були задіяні на оранці й боронуванні землі під озимі пшеницю та жито.

Таким чином, проведений аналіз показує, що табелі панщини є важливим джерелом з історії українського села періоду панування фільварково-панщинної системи господарства. Вони містять цінні відомості, що стосуються змісту та характеру панщинних робіт і інших видів відробіткової ренти, структури фільваркового господарства, питань агротехніки. Табелі панщини дають можливість визначити реальний рівень визиску селян у порівнянні з його інвентарними нормами. Матеріали табелів панщини становлять особливу цінність у співставленні з даними інших джерел, передусім з інвентарями та інструкціями управителям. Табелі панщини 1776 р. с.Воля Брижавська представлений у цьому повідомленні, поряд з вищесказаним становить певний інтерес як джерело інформації про невелике село на Прикарпатті, інші джерела з історії якого майже відсутні.

¹ Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1993. – 140 с.; Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Вольни в XVIII в. – М., 1955. – 185 с.; Маркина В.А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (Социально-экономическое развитие). – К.: Изд-во КГУ, 1961. – 235 с.

(далі: *Маркина В.А.* Магнатское поместье...); *Serczyk Wł.* Gospodarstwo magnackie w wojewódstwie Podolskim w drugiej połowie XVIII wieku. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965.

² *Баранович А.И.* К изучению магнатских архивов Украины // Проблемы источниковедения. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – Вып.5. – С.149.

³ *Różycka-Glassowa M.* Gospodarka rolna wielkiej własności w Polsce XVIII wieku. – Wrocław: PAN, 1964. – S.14.

⁴ *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII-XIX wieku /* Wyd. A.Baranowski, J.Bartyś, T.Sobczak. – Wrocław: Wyd-wo PAN, 1963. – T.2. – S.408 (далі: *Instrukcje gospodarcze...*); *Pawlik S.* Polskie instruktarze ekonomiczne z końca XVII i z XVIII w. – Kraków, 1915. – T.1. – S.10 (далі: *Pawlik S.* Polskie instruktarze ekonomiczne ...); *Wegner J.* Instruktarz ekonomiczny dóbr nieborowskich z roku 1777 // Teki archiwalne. – Warszawa: PWN, 1954. – S.14.

⁵ *Pawlik S.* Polskie instruktarze ekonomiczne...- S.10.

⁶ *Instrukcje gospodarcze...* - T.1. – S.654.

⁷ *Ibid.*, S.496.

⁸ Див.: *Балабушевич Т.А.* Джерела до вивчення історії магнатського господарства Галичини XVIII ст. // Архіви України. – 1973. – № 3. – С.64-66; *Маркина В.А.* Магнатское поместье... – С.19.

⁹ *Stankowa M., Wójcik D.* Kalendarz robocizny pańszczyznianej w jednym z folwarków ziemi żydaczowskiej w 1640 r. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1960. – R.8. – N3. – S337-341.

¹⁰ ЦДІАУ(К). – Ф.49 (Потоцьких). – Оп.1. – Спр.2168, 2172

¹¹ Там само. – Ф.2228 (Колекція документів на право власності). – Оп.1. – Спр.673. – Арк.20-30 зв.; AGAD. – Arch. Radziwiłłów z Nieborowa. – Sygn.733; Arch. Platerów. – Sygn.145.

¹² ЦДІАУ(К). – Ф.236 (Любомирських). – Оп.1. – Спр.106; AGAD. – Arch. Potockich z Jabłonnej. – Sygn.60; Arch. Radziwiłłów z Nieborowa. – Sygn. 539. – S.2-3.

¹³ Йосифінська і Францисканська метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / Уклад. П.Пироженко та В.Сіверська. – К.: Наук. думка, 1965; *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów sąsiednich...* – 1880. – T.1. – S.429.

¹⁴ ЦДІАУ(Л). – Ф.15 (Сяноцький гродський суд). – Оп.1. – Спр.227. – С.942.

¹⁵ Там само. – Оп.3. – Спр.13. – С.488-489.

¹⁶ Там само. – Арк.269-272.

¹⁷ Див., зокрема, *Рабинович Я.В.* Аграрные отношения в Саноцкой земле в первой половине XVII века // Ученые записки Оренбургского гос. пед. ин-та. – Оренбург, 1959. – Вып.14. – С.96.

¹⁸ *Оришкевич П.* Українці Засяння. Географічно-історичний нарис. – Мюнхен-Філадельфія, 1962. – (Карта).

¹⁹ ЦДІАК. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.242. – С.194-195.

²⁰ Там само. – Спр.147. – С.471; Спр.227. – С.683-692.

²¹ Там само. – Спр.239. – С.251; Спр.242. – С.1171-1172.

²² *Gostomski A.* Gospodarstwo. – Wrocław: Ossolineum, 1951. – 132 s.; *Haur J.K.* Oekonomika ziemiańska generalna. – Warszawa, 1757; *Ejusdem.* Skład abo skarbiec znakomitych sekretów... – Kraków, 1676; *Ostrog J.* Kalendarz Gospodarski i zwierzyniec // Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII wieku / Oprac. Wł. Chomętowski. – Warszawa, 1876. – S.63-66; *Grossenr M.* Krótkie i bardzo proste uprowadzenie do gospodarstwa wiejskiego / Oprac. St. Inglot. – Wrocław, 1954. – 324 s.

²³ *Instrukcje gospodarcze...*; *Pawlik S.* Polskie instruktarze ekonomiczne...; *Wegner J.* Instruktarz ekonomiczny dóbr nieborowskich z roku 1777...; Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства России. Сельскохозяйственные инструкции (середина XVIII в.) / Сост. Данилова Л.В., Курмачева М.Д.. – М., 1987. – С.266.

²⁴ *Szewczuk J.* Kronika kłesk elementarnych w Galicji w latach 1772-1848. – Lwów, 1939. – S.7-8; *Hoszowski S.* Ceny w Lwowie w latach 1701-1914. – Lwów, 1934. – S.132.

²⁵ *Ochmański W.* Wiedza rolnicza w Polsce od XVI do połowy XVIII wieku. – Wrocław: PAN, 1965. – S.195.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Instrukcje gospodarcze...* – T.1. – С.228.